

BİLGE CRISS
İşgal Altında İstanbul 1918-1923

NUR BILGE CRISS Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1971'de mezun oldu. 1974'te ABD Florida Üniversitesi'nden dil bilimi lisansüstü derecesi aldı. 1990'da George Washington Üniversitesi'nde tarih doktorasını tamamladı. Dr. Criss'in birinci uzmanlık alanı son dönem Osmanlı tarihidir. Ortadoğu, Rus ve Sovyet tarihi, kadınlık tarihi alanlarında da çalışmaktadır. Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 1989-2014 arasında öğretim üyesi olarak görev yapan Bilge Criss, siyasi tarih, Osmanlı tarihi, Türk dış politikası gibi dersler verdi.

Istanbul Under Allied Occupation: 1918-1923

İletişim Yayınları 221 • Tarih Dizisi 6
ISBN-13: 978-975-470-322-1
© 1993 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-11. Baskı 1993-2018, İstanbul
12. Baskı 2020, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK SEDA MIT

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Cem Tüzün

DIZIN Burcu Tunakan

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BİLGE CRISS

İşgal Altında İstanbul 1918-1923

*Istanbul Under Allied Occupation:
1918-1923*

ÇEVİREN Ahmet Kaçmaz

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	15
İKİNCİ BÖLÜM	
MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'A GENEL BİR BAKIŞ	39
Türk Toplumunu	41
İstanbul Yangınları	47
Yerleşim ve Ulaşım	48
Sığınmacılar	49
İstanbul'da Eğitim	53
Sağlık Hizmetleri	55
Yakın Doğu Yardım Örgütü	56
Osmanlı Maliyesi	57
Şehir Yönetimi	60
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İÇ SİYASİ DURUM	63
Saray	64
Basın	69
Kimlik Arayışı	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜTTEFİK YÖNETİMİ 87

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜTTEFİKLER'İN AÇMAZI 111

Bolşevik Yıkıcılık Beklentisi 112

Türk İşçi Gücü, Solcu Hareketler ve Grevler 120

ALTINCI BÖLÜM

**İSTANBUL'DAKİ DİRENİŞ
VE YERALTI ÖRGÜTLERİ (1918-1920):**

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA VE KARAKOL 129

Teşkilât-ı Mahsusa 130

Karakol 135

Karakol'un Çöküşü 152

YEDİNCİ BÖLÜM

**İSTANBUL'DAKİ DİRENİŞ VE
YERALTI ÖRGÜTLERİ (1920-1923):**

M.M., FELÂH, YARDIMCI GRUPLAR 155

Müdafaa-i Milliye 155

Yeraltı Direnişindeki Kadınlar 160

Ankara'ya İlticalar 163

Silah Kaçırma 164

Sabotaj 169

Milliyetçi Karşıtı Örgütler 173

Felâh Grubu 176

Kaçakçılık 177

İmalât-ı Harbiye Grubu 180

Muavenet-i Bahriye Grubu 181

İngilizler Felâh'ı Keşfediyorlar 182

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN BOŞALTILMASINA DOĞRU 187

SONUÇ 209

SONSÖZ 217

KAYNAKÇA 219

DİZİN 235

ÖNSÖZ

Bu çalışma, yabancı işgali altındaki bir şehir üzerine yapılmış incelemedir. Bununla birlikte, bu inceleme, Mütareke döneminin eksiksiz bir tarihi olmak iddiasında değil. Amaç, şehrin tarihinde karmakarışık bir döneme bir ölçüde ışık tutmak. Bu dönemle ilgili çok sayıda konu başka tarihçiler tarafından incelenmiştir.¹ Dönemin resmî tarihleri vardır.² İşgal kuvvetlerine mensup resmî görevlilerin³ ve Paris Barış Konferansı'na katılan

- 1 Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*; Philip P. Graves, *Briton and Turk*; Harry H. Cumming, *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*; Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*; Laurence Evans, *The United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*; Roderic H. Davison, "From Mudros to Lausanne", *The Diplomats*, yay. Gordon E. Craig ve Felix Gilbert, 2 cilt, (New York: Atheneum Press, 1972) içinde, I: 172-209; Paul Helmreich, *From Paris to Sévres: The Partition of Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*; Briton Cooper Bush, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*; Erik J. Zürcher, *The Unionist Factor*; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi 1918-1922)*; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*.
- 2 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1944*; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*; Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlıkları*; *Türk İstiklâl Harbi*; *Türk İnkılabı Tarihi*; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*; Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*.
- 3 Harold Armstrong, *Turkey in Travail*; Pierre Emile Joseph Martin Nayral de Bourgon, *Dix Ans de Souvenirs (1914-1924)*; Charles Harington, *Tim Harin-*

devlet adamlarının anıları yayımlanmıştır.⁴ Bu eserlerin büyük çoğunluğu, dönemi, “yüksek politika”, yani devlet ve hükümet işleri açısından tartışıyorlar. E. J. Zürcher’in, Türkiye Kurtuluş Savaşı’nda İttihat ve Terakki Partisi’nin (İTP) rolünü incelediği *The Union Factor*, bu açıdan bir istisnadır. Bu konu, İTP liderleri ülkeden kaçmış oldukları için, ister istemez, daha az tanınmış kişileri kapsamaktaydı. Hikâyeleri, 1950’li ve 60’lı yıllarda Türkiye’de yayımlanmış, yine tanınmamış dergilerde kalmış olan bu tanınmamış kişilerin, Kuvay-ı Milliye hareketinin başarısına çok önemli katkıları olmuştur. Ayrıca İttihatçı faktörü, Türkiye Cumhuriyeti’nin biçimlenmesini de etkilemiştir. Tek boyutlu bir perspektif, özellikle yukarıdan bakılmış olanı, ortaya doyurucu bir açıklama getirmeyecekti.

Resmî olmayan tarih, olaylara insani bir boyut getirmekle kalmayıp, aynı zamanda, Zürcher’in kitabında olduğu gibi, Kuvay-ı Milliyeciler’in başarısına katkı yapmış ve şimdiye kadar onay görmemiş faktörleri de işin içine katıyor. Bunun gibi, yabancı işgali altındaki bir şehri de ele alan inceleme, bir seri nedenle, resmî politikaları olduğu kadar resmî olmayanları da dikkatlice göz önünde tutmak gereğini duyar.

Resmî tarihler yanıltıcı olabilecek genellemelere eğilimlidirler. Örneğin, Türkiye’de, Mütareke dönemi boyunca birbirini izleyen bütün Osmanlı Hükümetleri’nin ve Sultan Vahdettin’in düşmanla işbirliği yaptıkları ve Müttelikler’in Padişah’ı sürekli destekledikleri şeklinde yanlış bir tablo ortaya çıkmıştır. Mütareke sırasında İstanbul’un tarihi, sadece bir Sadrazam’ın, Damat Ferit Paşa’nın işbirlikçi faaliyetlerinin ve Padişah’ın entrikalarının tarihi değildir. Aynı dönemde sadrazamlık yapan Ali Rıza Paşa (12 Ekim 1919 - 3 Mart 1920), Salih Hulûsi Paşa (8

gton Looks Back; John Presland, *Deedes Bey*; Nevile Henderson, *Water Under the Bridges*; Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*; Harry Luke, *Cities and Men*; R. Meinertzhagen, *Middle East Diary 1917-1956*; John G. Bennett, *Witness*; Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat (1869-1941)*.

4 Carlo Sforza, *Makers of Modern Europe*; Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*; Idem, *Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy*; David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*; A. J. Sylvester, *The Real Lloyd George*.

Mart - 2 Nisan 1920) ve Tevfik Paşa (21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922) Ateşkes Antlaşması hükümlerine ve Müttefik yönetimine karşı üstü kapalı bir direniş politikası izlemişlerdir.

Şubat 1919'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Arthur Calthorpe, İngiliz savaş esirlerine kötü davranmakla suçlanan 23 Türk'ün, sıkıyönetim mahkemesine sevk edilmek üzere İngilizler'e teslim edilmelerini istedi. Bu istek, Ateşkes Antlaşması'nda tanınmış olan Osmanlı egemenliğini ihlâl ettiği için, Osmanlı Hariciye Nazırı isteğe boyun eğmeyi reddetti.⁵

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Türkler'in çoğunlukta oldukları yerlerin Türk yönetiminde kalması gerektiğini belirleyen Misak-ı Milli, Osmanlı Parlamentosu'nda, Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kabul edildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Osmanlı Hükümeti'ni, Ateşkes Antlaşması'nın ruhuna aykırı davranmakla suçlamaktaydı:

“Mustafa Kemal Erzurum'un resmî valisidir (metinde böyle), kendi içinde onunla İstanbul arasında bir halka oluşturuyor ve bu, insanı, Genç Türkler'in Asya'da yaptıklarının sorumluluğuna sahip çıkmayan İstanbul'a rağmen nasıl olup da başarı kazandıkları hakkında düşünmeye sevk ediyor... Ateşkes Antlaşması açıkça ihlâl edilerek, başkentle Milliyetçiler arasında sürekli silah ve silahlı adam değişimi yapıyor.”⁶

1920 Martı'nda Amiral Calthorpe, Anadolu halkının milliyetçilere sağladığı desteğin durdurulması için, Osmanlı Hükümeti'ni, Kuvay-ı Milliyeciler'i açıkça suçlamaya zorladı. Salih Hulûsi Paşa bunu yapmayı reddetti ve bu da Hükümet'in kaderini belirledi. Damat Ferit Paşa iktidara geldiği zaman Kuvay-ı Milliyeciler'in tanınmadıkları açıklandı; Şeyhülislam, onları öldürmenin kutsal bir görev olduğunu ilan eden bir fetva çıkardı.

Savaş malzemesi soygunları ve malzemenin İstanbul'dan çıkarılması, Tevfik Paşa Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Ziya Paşa'nın bilgisi dahilinde ve onun göz yummasıyla gerçekleştiriliyordu. Paşa'nın rolü bu eylemleri örtbas etmekte. Ziya Paşa,

5 Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 55-57.

6 *The Times*, 12 Mart 1920, s. 1, s. 3.

Osmanlı savaş malzemesinin Müttefikler tarafından imhası gibi meseleleri oyalıyordu. Böylece, yeraltı hareketinin, soygunlar gerçekleştirmesi için zaman kazanmaya çalışıyordu. Ocak 1921'deki Londra Konferansı'nda (Konferans'ta Sevr Antlaşması'nın bazı şartları değiştirilmiştir), Tevfik Paşa, dayanışmacı bir jestle, Ankara lehine kendi yetkisinden feragat etmişti. Dolayısıyla, İstanbul'un işgal altında bulunduğu sürenin yaklaşık yarısında, Müttefikler, kendi otoritelerine karşı direniş ve zaman zaman açık meydan okuyuşa göğüs germek zorunda kaldılar.

Resmî görüşler ve "yüksek politika", gerek insani faktörü, gerekse tarihin akışını değiştiren rastlantıları hesaba katmazlar. Pek çok sıradan, insanın yaptığı gibi, çok sayıda Osmanlı eliti mensubunun, bilinçli bir seçişle Milli davayı tercih etmiş olmaları, Milliyetçi Hareket'in elde ettiği sonucu etkiledi. İstanbul, entelektüel ve maddi kaynaklarını olduğu kadar insan gücünü de Anadolu'ya sundu. Özenli bir çalışma, Kurtuluş Savaşı'nda kullanılan savaş malzemesinin üçte birinin İstanbul'dan geldiğini gösteriyor.⁷

Ayrıca, Rusya'da Bolşevikler'in, Güney'de "burjuva" olacak olsa dahi, dost bir yönetim arayışı içinde olmaları sırf tarihsel bir rastlantıydı. 1920'de Kemalistler'le Bolşevikler arasındaki yakınlaşma, İngilizler'in, İstanbul'un yönetimini Türkler'e bırakmalarında yardımcı rol oynadı.

Türk Milliyetçi Hareketi'nin ortaya çıkışına ilişkin Batı'da yapılan akademik ve resmî incelemelerdeki yanlıcı bir varsayımın düzeltilmesi gerekir. Bu Hareket'in ortaya çıkışının nedeni, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali değildir. Mütareke şartlarına ve yabancı işgaline karşı direniş, Yunanlılar'ın İzmir'e girmelerinden çok önce, daha Kasım 1918'de planlanmıştı. Resmî olmayan kaynaklardaki kanıtlar iddiayı desteklemektedir. Bu durumda şu sorular ortaya çıkıyor: Gösterdiği direnişle,

7 Bülent Çukurova, "M.M. Grubu Haberalma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. 1989); *Türk İstiklâl Harbi (İdari Faaliyetler)* VII; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları II*.

İstanbul'un Türk Kurtuluş Savaşı'na katkısı ne olmuştu? Yeraltı hareketi nasıl örgütlenmişti? Bu harekette rolü olan kadınlar ve erkekler kimlerdi? Çalışma tarzları nasıldı?

Direnış hareketini ve Müttefik işgalini, İstanbul'un fiziksel, sosyo-ekonomik ve politik konumuna yerleştirmedikçe, bu çalışma tek boyutlu kalmış olacaktır. Döneme bir ölçüde bütünsellik getirmek için çok yanlı bir yaklaşım gerekiyordu. Bu çalışmanın sırf politik-askerî bir tarih olmamasının nedeni budur.

Üzerinde durulması gereken diğeri bir konu işgalcilerin konumudur. Bu, sadece baskı ile direniş arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda işgalin örgütsel dinamiklerini de kapsar. Dost olmayan bir ortamda Müttefikler nasıl iş görebilirlerdi? İşgalci güçler olarak, İngiltere, Fransa ve İtalya, aralarındaki ittifağın esprisine, Mütareke döneminde ne kadar sadık kalmışlardı? Aralarında niye anlaşmazlık vardı ve bu Kuvay-ı Milliyeciler'in başarısına nasıl yardımcı olmuştu? İşgal altındaki İstanbul'da direnişin ve yeraltı gruplarının tartışılması sırasında, ilgili diğeri konular aşağıdaki gibi incelenmektedir:

Giriş Bölümünde, işgalin siyasi nedenleri, İstanbul'un geleceği, Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar, direnişin örgütsel yapısı ve Milliyetçi Hareket tartışılıyor. Bu, birbirlerini etkileyen, şehir halkının, Saray'ın, aydınların, basın ve işgal kuvvetlerinin içinde yer aldıkları bir çerçevede verilmektedir.

İkinci Bölümde, Mütareke sırasındaki İstanbul inceleniyor. Burada, sığınmacılar, yangınlar, okullar, hastaneler, sosyal kurumlar ve mali durum gibi, şehrin sosyo-ekonomik koşulları tartışılmaktadır. Üçüncü Bölümde, iç siyasi durum, özellikle Saray, basın ve Anadolu'nun parçalanmasına karşı aydınların tepkileri ele alınmıştır. Dördüncü Bölümde Müttefik yönetimi inceleniyor. Bu inceleme, yönetimin örgütsel yapısını ve çalışmalarını, Müttefik görevliler arasındaki ilişkileri ve Müttefik yöneticiler arasındaki sürtüşmeleri kapsamaktadır. Beşinci Bölüm, "Müttefikler'in Bir Açmazı", Rus sığınmacılarıyla ilgili sorunları, Bolşevik propagandayı ve Türk işçileriyle grevlerin Müttefikler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Bunu izleyen iki bölümde direniş hareketi ve yeraltı grupla-

rı gözden geçirilmektedir. Sekizinci Bölüm, “Boşaltmaya Doğru”, İstanbul’un, Müttefik yönetiminden Türk yetkililere devredildiği, geçiş döneminin tarihiyle ilgilidir. Türk Ordusu’nun Yunanlılar’a karşı 1922’deki kesin zaferini takiben, Türk kuvvetlerinin İngilizlerle silahlı çatışmaya girmesine ramak kalmıştı. Ama, askerî komutanlar seviyesinde (hükümetler değil) diplomasi üstün geldi. Mudanya Konferansı, 11 Ekim 1922’de Yunan-Türk savaşını sona erdirdi. Nihayet, Mondros Mütarekesi’nden beş yıl sonra, Lozan Konferansı’nda Türk barışı sonuca bağlandı.

Günümüzde Rus yemekleri, kahveler ve eski lokantalar, insanlara “İstanbul’un altın çağı”nı çağrıştırıyor. Oysa Amerikan Hastanesi’nin adının, Mütareke döneminde ABD Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol’dan kalma olduğunu bilenler pek fazla değildir. Devletin resmî politikası, Türkler’in İstanbul’u yitirmelerine ramak kaldığını yılda bir kez halka hatırlatıyor. Ve işgalden 75 yıl sonra, 6 Ekim, İstanbul’un kurtuluş günü olarak hâlâ kutlanıyor.

Teşekkür

Beni, bu çalışmayı üstlenmeye sadece teşvik ettiği için değil, aynı zamanda, aramızdaki fiziki mesafeye rağmen bu çetin sınavın tümü boyunca bana yardımcı olduğu için de rahmetli Dr. Roderic H. Davison’a şükranımı dile getirmek istiyorum. Dr. Muriel Atkin, bana ayırdığı zamanda ve bilgece öğütlerinde son derece cömertti. Ona çok şey borçluyum. Dr. Charles Herber taslaklara değerli zamanını adadı.

Dr. Erik Zürcher, Selim İlkin, Prof. Dr. Mete Tunçay, Prof. Dr. Ahmet Esendal, Sayın Tunç Bilget, Sayın Sinan Kunalp ve Sayın Cemal Kutay bildiklerini benimle paylaşmakta özverili davranarak kaynaklara erişmeme imkân sağladılar. Kişisel arşivlerinde çalışmam için bana izin veren Sayın Taha Toros’a ve rahmetli Sayın Samih Tiryakioğlu’na özel teşekkürlerimi sunarım. Rahmet ve sevgiyle andığım diğer bir bilim adamı, Prof. Dr. Uğur Derman, İttihatçı doktorlara ulaşmamı sağladı.

Osmanlı gazetelerinden Latin alfabesine yaptığım aktarmaları kontrol eden Dr. Bülent Çukurova'ya minnettarım.

Son olarak, eşim Prof. Dr. Wayne E. Criss'in dayanışması olmasaydı, iki kıta ve beş ülkede gerçekleştirilen bu çalışma tamamlanmayabilirdi.

NUR BİLGE CRISS

GİRİŞ

“Genç insanların, tüm gelecekte savaşı imkânsız kılmak için savaşa katılmalarından sonra, yaşlı insanlar, tüm gelecekte barışı imkânsızlaştıracak bir barış yapmaya kendilerini adadılar.”¹

Paris Barış Konferansı, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açmış olduğu yıkıntılar üstünde, 18 Ocak 1919'da resmen açıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması çoktan belirlenmiş bir sonuçtu. Yine de, Avrupa barışı, Konferans görüşmelerinde ağır basıyordu.

İngiliz ve Osmanlı Hükümetleri arasında, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanırken, İngiltere adına imzayı atan Amiral Calthorpe, karşı tarafın temsilcisi Rauf Bey'e, Müttefikler'in İstanbul'da askerî varlıkları olmayacağına dair sözlü garanti vermişti. Buna rağmen, 13 Kasım 1918'de İstanbul'da Müttefik işgali başladı. Müttefikler'in güç gösterisinin çok yönlü nedenleri vardı. Birincisi, Müttefikler Ateşkes Antlaşması şartlarının uygulanmasını sağlama bağlamak istiyorlardı. Mondros Antlaşması'nın hayati şartları şunlardı: Os-

1 Ryan Yazışmaları, Aubrey P. Edgcumber'in Ryan'a yazdığı, 20 Aralık 1919 tarihli.

manlı Ordusu'nun terhis edilmesi ve bütün silahların Müttefikler'e teslimi; İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki tahkimatların işgali ve en önemlisi, anlamı muğlak VII. madde ile Müttefikler'in, güvenliğin tehlike altında olduğunu düşündükleri her yeri işgal etmelerine izin verilmesi.² İkinci olarak, Müttefikler, yaklaşmakta olan barış görüşmelerinde hoş görüye hiç yer olmayacağını Türkler'in kafasına yerleştirmek istiyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, bu tutumu, Lord Curzon'a yazmış olduğu 6 Haziran 1919 tarihli mektupta dile getirmişti:

“Bu Yüksek Komisyon'un almış olduğu, hem yazılı, hem de sözlü talimatlar uyarınca, hiçbir Türk'ü, ne olursa olsun hiçbir şekilde kayırmamak ve onlara umut vermemek, ayrıca, savaşın sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na davranışımızın muhtemelen çok sert olacağını göstermek, bizim tutarlı tavrımız olmuştur.”³

Üçüncüsü, Müttefikler, Türkiye'nin geleceğine ilişkin olarak Padişah'ın ve Bâb-ı Âli'nin işbirliğini sağlamak için, onlar üzerinde otorite kullanmak zorundaydılar. Ne var ki, bir kısım komutan, Türkiye'nin bölüşülmesine ve yabancı kontrolüne beklenmedik bir şekilde meydan okudular ve bunlar direnişi meşru bir Milliyetçi Hareket'e dönüştürdüler.

İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali iki evrede tamamlandı: 13 Kasım 1918'den 20 Mart 1920'ye kadar İstanbul *de facto* işgal edildi; 20 Mart 1920'de Müttefikler, şehri *de jure* işgal etmeye başladıklarını ilan ettiler. Oysa, Ekim 1923'te Kuvay-ı Milliyeciler İstanbul'u geri almayı başardılar. İstanbul'dan baktığımızda, milliyetçilerin başarısının belli başlı en az beş nedeni olduğu görülüyor: 1) İngilizler Türkler'i küçültüyorlardı; 2) Kuvay-ı Milliye, İttihat ve Terakki Partisi (İTP) rejiminin kurumlarını tevarüs ederek örgütsel sürekliliği sağlamıştı; 3) Kuvay-ı Milliye'nin yerel muhalifleri, başlıca Hürriyet ve İtilaf Partisi (HİP) çok zayıftı; 4) İstanbul'un geleceğine ilişkin sorunlar

2 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s. 12-14.

3 Bilâl Şimşir, *British Documents On Atatürk (1919-1939)*, I: 6.

ve başkentin işgali, Ankara'da alternatif bir milliyetçi hükümetin kurulmasına yardımcı oldu; son olarak, 5) Gerek Avrupa'da "yüksek politika", gerekse İstanbul'da Müttefik işgal kuvvetleri seviyelerinde Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar, milliyetçi davaya gayet iyi hizmet ettiler.

Türkiye'de birtakım insanlar işgale direnmeye ve dayatılan barış şartlarına karşı bir mücadele örgütlemeye azimliydiler. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 5'inci maddesi, sınır devriyesiyle ve iç güvenlikle görevli birlikler dışında, Türk Ordusu'nun terhis edilmesi hükmünü getiriyordu. Ancak bazı ordu komutanları teslim olmayı reddettiler. İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa (Anılmış, 1876-1954) Çukurova'daki Türkler'i silahla donattı; Irak'taki Altıncı Ordu'nun Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis, 1882-1957) tek bir silah bile teslim etmeden Diyarbakır'a hareket etti; o sırada Kafkasya'da bulunan Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı, 1876-1939), Erzurum'a geçmeden önce Kars, Ardahan ve Batum'daki Türk nüfusu silahla donattı; Mekke ve Medine Komutanı Fahrettin Paşa (Türkkan, 1868-1948) Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, iki ay daha savaşmayı sürdürdü.⁴ 1919'la birlikte Milliyetçi Hareket başladı ve Kemalist grup bu hareketin liderliğini üstlendi. Mustafa Kemal'in (Atatürk, 1881-1938) eylemleri başkaları tarafından anlatılmıştır.⁵ Kısaca söylenirse, Osmanlı Hükümeti Mustafa Kemal'i, Dokuzuncu Ordu Komutanlığı Başmüfettişliği'ne atayarak, Karadeniz'in kıyı şehirlerindeki Rum nüfusa yönelik eşkıya hareketlerini bastırmak göreviyle göndermişti. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ve Padişah'ın, bunu yapmakla Pandora'nın kutusunu açmakta oldukları akıllarından bile geçmiyordu. Enerjik ve genç generali İstanbul'dan uzaklara göndermek için başka sebepler de vardı. Mustafa Kemal, siyasi destek sağlayabildiği takdirde Damat Ferit için bir

4 Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 12.

5 Ali Ş. İkbal, *Kamal: Maker of Modern Turkey*; Elaine D. Smith, *Turkey; Origins of the Kemalist Movement*; Lord Kinross, *Birth of a Nation*; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*; Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*.

tehdit oluşturacaktı; savaş sonrası Osmanlı Hükümeti'nde Harbiye Nazırı olarak bir mevki elde etmek için kulis yapmıştı; çok ihtiraslıydı. Aynı zamanda, İttihatçı karşıtı ve Alman olmakla ünlüydü. Bu, onun, Padişah'tan ve Hükümet'ten atanma onayını elde etmesi için oldukça işe yarar bir gerekçeydi. Mustafa Kemal Anadolu'ya gevince, komutan olarak kusursuzluklarıyla ünlü arkadaşları Rauf (Orbay, 1881-1964), Refet (Bele, 1881-1963), Ali Fethi (Okyar, 1880-1943), Ali Fuat (Cebesoy, 1882-1968) ve Kâzım'ın (Karabekir, 1882-1948) yardımıyla birleşik bir Milliyetçi Direniş Hareketi'ni örgütlemeye koyuldu.

İstanbul'a geri dönersek, Müttefikler'in Türkler'e karşı tutumları birkaç basmakalıp görüşe dayanıyordu: Türkler'e İslami kadercilik hakimdi, Türkler geriydiler ve bütün Hıristiyanlar'a düşmanlık besliyorlardı. Türkler'e karşı önyargı, Türkiye meseleleriyle ilgilenen İngiliz devlet görevlilerinin daha sonraki anılarında bile yansımaktaydı. İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan Harold Nicolson bunlardan birisiydi. Nicolson, Müttefikler'in Sevr Antlaşmasını Türkler'e kabul ettirmekteki başarısızlığını, otorite ve boyun eğdirme ilkelerini, Müttefikler'in yanlış uygulamalarına bağlıyordu:

“Merkez Devletleri son derece uygar, dolayısıyla duyarlı düzenlerde iş görürken, bu bileşim (otorite ve boyun eğdirme), kurbanların sinirsel bezginlikleri yüzünden on ilâ yirmi yıl işe yarayabilirdi. Türkiye gibi tamamıyla hayvansal bir organizmada sinirsel bir bezginlik meydana gelmedi; kurbanlar bir gecede iyileştiler.”⁶

Yine Nicolson'a göre, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Yunan hayranlığı, “Türkler'e, bu ‘insanlığın kanserine, bu yağmacı sürüye’ nefretinden kaynaklanmaktaydı.”⁷ İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı, Andrew Ryan, “Müslümanlar'ın büyük çoğunluğunun, Hıristiyanlar'ın, yine de mücadeleyi kaybedecekleri inancında oldukları” görüşündeydi.⁸

6 Nicolson, Curzon: *The Last Phase*, s. 69.

7 *A.g.e.*, s. 93-94.

8 Ryan, *The Last of the Dragomans*, s. 218.

İşgalciler, zafer kazanmış olmanın gururuyla Türkler'e soğuk davrandılar ve çevrelerine İstanbul'un kozmopolit unsurlarını doldurdular. Bu kısıtlı çerçeve onların, genel olarak Türk toplumunu ve özel olarak İTP'nin savaşı ruhunu küçümsemelerine neden oldu. İşgalciler İTP'nin iş göremez hale geldiği kamınıdaydılar. Parti'nin liderleri ülkeden kaçmışlardı ve örgüt resmen dağılmıştı. Ne var ki, Türk toplumu gibi hiyerarşik yapıya sahip bir ortamda, bir idealin ikinci ve üçüncü kademelerdeki taraftarları liderliğe yükselebiliyorlardı. Türk direniş hareketinde de bu olmaktaydı. Hamilik, arkadaşlık ve aile bağları direniş hareketinin belkemiğini oluşturdu.⁹ Hayatın bütün alanlarından insanlar, kadınlar ve din adamları dahil, yeraltı mücadelesine katıldılar.

Türk Milliyetçi Hareketi üzerine Batı'da yapılan incelemeler, Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin, Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'e girmelerine imkân veren basiretsiz kararı olmasaydı, bu hareketin doğmamış olacağını iddia ederler. Yunan işgali olmasaydı, "asık suratlı bir tevekkül"¹⁰ ile de olsa, Türkler Müttefik yönetimine razı olacaktı ve barış şartları onlara dayatılabilecekti. Yunan işgali, gerçekten yurtseverliği yeniden alevlendirdi ve pek çok Türk'ü uyuşukluktan kurtardı. Ne ki, bu varsayım, Türkler'in Müttefik egemenliğini kabul edecekmiş olduklarını kanıtlamaz. 1918-1923 dönemi Türk kaynaklarından araştırıldığında tamamıyla farklı bir tablo ortaya çıkıyor. İTP liderlerine kalırsa savaş *bitmemişti*. İTP'nin Harbiye Nazırı Enver Paşa (1881-1922) tarafından kurulmuş olan istihbarat örgütü Teşkilât-ı Mahsusa (TM) direniş hareketini başlatmak için kesin emirler almıştı. Enver Paşa, 1913'ten itibaren, genç muvazzaf subayları terfi ettirip yaşlı ve alaylı subayları emekliye sevk ederek orduyu yeniden yapılandırmıştı. Sadrazam Talât Paşa (1874-1921) sadece İTP'nin değil, ekonominin yeniden canlandırılması amacıyla toplumun sivil kesimlerinin de örgütlenmesinin mimarıydı. Milliyetçilerin şansına, örgütsel zekâ, İngilizler'in, Türkler'de olduğunu asla kabul et-

9 Zürcher, *The Unionist Factor*.

10 Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 103.

meyecikleri bir hasletti. Onlar İTP'yi, sadece Alman yanlısı olmak ve şovenizm ölçütlerine göre değerlendiriyorlardı. Ancak, sivil ve askerî eğitimin her ikisinde de yaygın olan Pan-Türkizm, şimdi yeni nesil subayların ve sivillerin kafalarında, tedricen Türk milliyetçiliğine dönüşüyordu. Pan-Türkizm'den ve Pan-İslâmizm'den yana olanlar savaş sonrasında acı gerçekle yüz yüze gelmek zorunda kalmışlardı. Anadolu'dan başka kurtarılacak bir toprak kalmamıştı. Kaybedilen öteki yerleri yeniden elde etmek kesinlikle imkânsızdı.¹¹

Padişah'ın Müttelikler'den yana (İngiliz taraftarı anlaşılın) tutumuna bakarak yanılan İngilizler, Milliyetçi Hareket'i küçümsediler. 1921'e kadar Kuvay-ı Milliyeciler ile İTP'nin bir ve aynı olduğunda ısrar ettiler. İngilizler, Milliyetçi Hareket'i, İTP'nin iktidarı yeniden ele geçirmeyi hedefleyen, umutsuz ve talihsiz bir girişimi olarak görüyorlardı. Türk toplumunda en önemli güdünün din olduğu inancından yola çıkan İngilizler, Türkler'in çevresinde toplanacakları en güçlü sembolün Halife-Sultan olduğuna karar vermişlerdi. Ve Mart 1920'ye gelindiğinde Padişah'ı destekleyen bir politikayı resmen benimsediler.

Kuvay-ı Milliyeciler ve İTP aynı değildiler, ama milliyetçiler, İTP tarafından başlatılan veya yeniden yapılandırılan belli başlı kurumları tevarüs etmişlerdi. Bu kurumlar direnişin örgütsel iskeletinin oluşturulmasını sağladı. Milliyetçi direniş, insan gücünü, askerî kuvvetlerden, Teşkilat-ı Mahsusa'dan (TM), zanaatkar ve imalatçı loncalarından, 1913'ten sonraki adıyla esnaf cemiyetlerinden, Osmanlı Kızılay Derneği'nden ve kadın örgütlerinden tedarik etti. 1908 ile 1918 arasında en az 17 kadın derneği kurulmuştu ve bunlardan üçü, yani İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ve Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti doğrudan İTP tarafından örgütlenmişti.¹²

İlk yeraltı grubu Karakol, İTP'nin istihbarat örgütü TM örnek alınarak oluşturuldu. 23 Nisan 1920'de, Ankara'da Türki-

11 Aydemir, *Suyu Arayan Adam*.

12 Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti". *Tarih ve Toplum* 66 (Haziran 1989): 16-21.

ye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından hemen sonra, Müdafaa-i Milliye (M. M.), Felâh, Muavenet-i Bahriye ve İmalât-ı Harbiye grupları gibi yeraltı örgütleri oluşturuldular.

Kuvay-ı Milliye'nin işini kolaylaştıran bir başka faktör yerel muhalefet partisi HİP'in zayıflığıydı. Saray ve HİP, barış antlaşmasının şartlarını yumuşatmak amacıyla, Müttefikler'e karşı yatıştırıcı bir politika benimsemişlerdi. HİP'in liderlerinin çoğu, aynı zamanda İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin üyesiydiler. HİP güçlü bir temelden yoksundu ve böyle bir temel inşa edecek yerde, İtilâfçılar, İTP taraftarlarından öğ alma peşindeydiler. Üstelik HİP kenetlenmiş bir grup değildi. HİP'lilerin tek ortaklaşa özelliği İTP'ye duydukları körü körüne nefretti.¹³ HİP, her toplum kesimindeki İttihatçı karşıtlarının yanı sıra, fırsatçılar için de bir cazibe merkeziydi. Sonunda HİP'in önde gelen üyeleri liderlik için kavgaya başladılar. Damat Ferit Paşa karşıtı fraksiyon 1920'de HİP'ten ayrıldı ve "Mutedil Hürriyet ve İtilâf Partisi"ni kurdu. Damat Ferit Paşa, itibar kaybının etkilerini karşılamak amacıyla, Müttefikler'le kader birliğine girdi. Bu strateji, onun Müttefikler tarafından desteklendiği ve Osmanlı ülkesinde kalmış tek güçlü devlet adamı olduğu mesajını iletmediği varsayımına dayanıyordu. Gerçekte ise, Damat Ferit'in Müttefikler'e sempatisi karşılıksızdı. Bir İngiliz ajanının raporuna göre:

"İstanbul Hükümeti, ne kadar cıvık otoritesi varsa bunu Padişah'tan ve Müttefikler'in, özellikle de İngilizler'in kendisini desteklediği kuruntusundan türetiyor. Aktif politikacılar arasında zaten itibarını yitirmiş olan Ferit Paşa, ya yukardaki hülyanın bir gerçek olduğuna Padişah'ı ikna ederek –ve böylece en azından Padişah'ın güveninin sürmesini garantiye alarak–, ya da bu rüyayı gerçeğe dönüştürüp kendisini destekleyen çevreyi tekrar genişleterek iktidarı elinde tutabilir"di.¹⁴

13 Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*; Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü?*; *Canlı Tarihler* 6 cilt, yay. Tahsin Demiray, içinde "Gördüklerim, Yaptıklarım", yaz. Ahmet Reşit Rey, c. 3; Hasan Amca (Hasan Vasfi), *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü, 1908-1918*; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2: 264-307; Hüseyin Cahit Yalçın, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası", *Yakın Tarihimiz*, 2: 23 (Ağustos 1962), s. 308-309.

14 FO 371/5056, 23 Eylül 1920. Ryan'dan Dışişleri Bakanlığı'na not.

“Mutedil” fraksiyon, bölündükten üç ay sonra HİP’le yeniden birleşti. Bununla birlikte, HİP, Osmanlı döneminin son seçimleri olan 1919 seçimlerini boykot ettiği için hiçbir zaman Parlamento’da temsil edilmedi. Damat Ferit Hükümeti iktidarda olduğu zaman bile, HİP ile Hükümet arasındaki ilişki normal türden değildi. HİP’in Parlamento’da sandalyesi yoktu ve politikaları etkileyemiyordu.¹⁵ Dolayısıyla HİP, kamuoyunu Kuvay-ı Milliyeci karşıtı propaganda ile etkilemeye çalışıyordu. HİP, sağlam bir siyasi partiden çok, İttihatçı ve milliyetçi karşıtı bir zihniyetin sembolü görünümündeydi.

Milliyetçilerin başarılarındaki diğer etmenlerin yanı sıra, Müttefikler’in İstanbul’un geleceğine ilişkin tutumları ve şehri resmen işgal etmeleri de, onların Ankara’da kendi alternatif hükümetlerini kurmalarının nedenleri oldular.

Savaştan beri, Müttefik ülkelerin Avrup’adaki yurttaşları, İstanbul’un uluslararası yönetim altına alınması propagandasını yaymaktaydılar. Bu fikrin savunucuları, Türkler’in İstanbul’a, başlangıçta yabancı fatihler olarak girdiklerini ve şehirde yabancı olarak kaldıklarını iddia ediyorlardı.¹⁶ Bu görüşe göre İstanbul ne Müslüman’dı ne de Türk. Bu yazarlar, nüfusa ilişkin sayıları nasıl elde ettiklerini açıklamaksızın, şehirde 685.000 gayrimüslim ve 485.000 Müslüman bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Müslüman nüfus içinde Türkler’in payı, büyük ölçüde, sürekli oturanlardan değil, geçici nüfustan oluşmaktaydı. Bu kişiler, İstanbul’daki bütün Türkler’in devlet görevlileri oldukları varsayımına dayanarak, Türkler’in İstanbul’un yerlisi olmadıklarını iddia ediyorlardı. Dolayısıyla İstanbul’da sürekli yaşayan Müslüman nüfus Araplar’dan, Arnavutlar’dan ve Kürtler’den oluşuyordu. Bu temelsiz iddiaların amacı İstanbul’un bir Türk şehri olmadığını kanıtlamaktı.

Mütareke’nin ilk dönemlerinde, Müttefikler, İstanbul üzerinde, serbest deniz ulaşımı ilkelerine dayanan bir Boğazlar reji-

15 Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, s. 270-273.

16 Leonard S. Woolf, *The Future of Constantinople*; C. G. Bello, *Notes et Réflexions Sur La Turquie...*, s. 118; Henry O. Dwight, “Constantinople as a Center of Islam”, *The Moslem World* 1 (1911): 229-240.

mi uygulamak istemişlerdi. Boğazlar'ın konumu, İngiliz devlet adamlarının kafalarındaki, Avrupa'nın Türkler'den temizlenmesi meselesiyle bağlantılıydı. İngiliz resmî çevreleri Padişah'ın İstanbul'dan uzaklaştırılıp uzaklaştırılmamasını tartışıyorlardı. Bu fikrin en şamatacı temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Başbakan Lloyd George'du. Bu fikre karşı çıkan ise, Hindistan Genel Valisi Montagu idi. Montagu, Padişah İstanbul'dan kovulduğu takdirde Hindistan'daki Müslümanlar'ın duygularının rencide olacağı inancındaydı. Oysa İngiltere, savaş sırasında, Türkler'e karşı, kendi birlikleri içindeki Müslüman askerleri kullanmıştı ve buna müminlerden bir itiraz gelmemişti. Ancak, Genel Vali'ye göre, Halife-Sultan'ın kovulması çok riskliydi.¹⁷ Bu şartlar altında, İstanbul'u manda altına almak cazip bir çözüm olarak görülüyordu. 1920'de ABD'nin, İstanbul veya Türkiye üzerinde bir manda yönetimini kabul etmeyeceği açıkça ortaya çıktı. İngilizler, ikinci dereceden bir gücün Boğazlar'dan sorumlu olmasını kabul etmekten yana değillerdi; çünkü bunun ileride problemler çıkarmasından korkuyorlardı. ABD mandası da, istenir olmaktan aynı kertede uzaktı. Bu, Akdeniz'de güçlü bir Amerikan filosu anlamına gelecekti. Böylesi ise İngiliz politikasıyla uyuzmazdı. Bu durumda, sadece Akdeniz'de İngiliz gücüne rakip bir Amerikan filosunun varlığıyla kalınmayacak, bu filonun yakıtının Ortadoğu petrolünden sağlanması gerekecekti. Amerikan deniz kuvvetlerinin bir raporuna göre, İngilizler petrolün paylaşılmasında zaten gönülsüzdüler.¹⁸ Yüksek Konsey, Padişah'ın İstanbul'da kalabileceğine karar verdi. Bu kararın alınmasına yardımcı olan önemli bir faktör, Bolşevikler'le Kemalistler arasında, 1920'deki yakınlaşma idi. Karar sayesinde ılımlı Türkler'in de Müttefikler safına kazanılması mümkün olacaktı:

“Yine de, Bolşevizm korkusu, 1920'de İngilizler'in Türkiye'ye ve İstanbul'a ilişkin düşüncelerinde tümenden değişikliğe yol açarak, nihayet hayırlı bir sonuç verdi. Londra'daki hükümet,

17 A. L. Macfie, “The British Decision Regarding the Future of Constantinople”, “November 1918-January 1920”, *The Historical Journal* 18: 2 (1975), s. 390.

18 U. S. Records 867.00/836, 1 Haziran 1920. Kuvvet Komutanı H. S. Knapp'tan Deniz Harekâtları Komutanı'na.

Bolşevik propagandanın erişebileceği ilk ulusun Türkler olduğunu ve Moskova Hükümeti'nin Küçük Asya'da İngiliz politikasına karşı en kolay ve etkili bir şekilde Türkiye'yi destekleyebileceğini, böylece Doğu'da durumun daha da karmaşıklaşacağını kavradı. Bu nedenle, Osmanlı Hükümeti'ni açık bir direnişe itmeme için, İngiltere, Fransa'nın baştan beri savunduğu, Türkler'in İstanbul'da kalmalarına izin verilmesi gerektiği görüşünü paylaşmaya, ilk kez eğilim gösterdi.”¹⁹

Daha sonra, Lord Curzon İstanbul'un uluslararası statüye kavuşturulması planıyla çıkageldi; ayrıca, Padişah'ın uzaklaştırılması gerektiğinde yine ısrarlıydı. Bu sefer Fransızlar Genel Vali Montagu'yü desteklediler. Fas, Cezayir ve Suriye'deki Müslümanlar'ın gücendirileceğini ileri sürdüler. Lord Curzon, Padişah'ın zaman zaman İstanbul'da oturmasına izin veren “Vatikan önerisi” ile geri geldi. Ancak, Fransız Başbakanı Clemenceau Lord Curzon'a karşı çıktı. Clemenceau, “Anlaşılan, Batı'da bir tane Papa bize yetmiyor” diyordu.²⁰ Gerçekte Halife'nin konumu, bu tartışmalarla ilgisi olmayan bir papanıkinden çok değişti. Sorun, Avrupa'nın Müslüman sömürgelerinde muhalefet yaratmaksızın Türkler'in Asya'ya nasıl hapsedileceğiydi. İstanbul'a henüz hiçbir karar ulaşmamış olmasına rağmen, “Vatikan önerisi”nin haberi gelmişti:

“İstanbul ve Boğazlar uluslararası statü altına alınacak ve Fransa ile İngiltere, beraberce, yönetimde egemen bir etkinliğe sahip olacaklar. Türk Hükümeti'nin yeni başkenti Küçük Asya'da olacak, fakat Padişah bütün Müslümanlar'ın lideri olarak kalacak ve İstanbul İslâm'ın başkenti olmaya devam edecek.”²¹

Bu haber İstanbul'da büyük heyecan uyandırdı. Müttefik Yüksek Komiserlikleri'ne protesto mektupları gelmeye başladı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'in Avam Kamarası Başkanı'na iletildiği bir protesto telgrafında şöyle denmekteydi:

19 Gaston Gaillard, *The Turks and Europe*, s. 97.

20 Macfie, “The British Decision...” s. 397.

21 “The Future of Turkey”, *The Orient* 7: 6 (7 Ocak 1920), s. 51.

“İstanbul Belediyesi Genel Meclisi, bu ayın 15’inde yapılan ilk oturumunda beni, aşağıdaki bildirim size iletmekle görevlendirdi: Yüzyıllardan beri kendi tarihî anıtları ve yapılarıyla, padişahlarının ve atalarının mezarlarıyla dolu olan, Türkler’in başkenti İstanbul’u öteki Osmanlı ülkelerinden koparmak imkânsızdır. Böyle haksız bir koparma, asil İngiliz ulusunu seçkin kılan yüksek adalet ve özgürlük esprisiyle bağdaşmaz ve bu karar uygulamaya konulamaz. İmza: Cemil, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı.”²²

13 Ocak 1920 tarihinde Sultanahmet Meydanı’nda yapılan bir protesto gösterisinden sonra İngiliz Yüksek Komiserliği’ne sunulmuş olan bir mektubu, Amiral de Robeck, 3 Şubat 1920’de Lord Curzon’a ilettiler. Mektup önde gelen İstanbullular’ın imzalarını taşıyordu ve şehrin işgalini ve uluslararası kontrol altına alınmasını kınamaktaydı. Ayrıca mektupta, daha sonra olabilecek her şeyin sorumluluğunun İngilizlere ait olduğu tehditkâr bir üslupla dile getiriliyordu.²³

Bu tarihten bir yıl sonra Müttefikler, İstanbul’un gelecekteki yönetimi konusunda hâlâ daha anlaşmış değillerdi. İstanbul’daki American Bible House’ın yayın organı *The Orient*’in yayımcısı yeni bir öneri getirdi:

“İstanbul’un, onun üzerinde herhangi siyasi bir emeli olmadığı bilinen üç ülkenin delegelerinden meydana gelmiş bir komisyonun yönetimine teslim edilmesine ne gibi geçerli bir itiraz olabilir? İsviçre, Finlandiya ve ABD delegelerinden ideal bir komisyon oluşturulabilir; Danimarka, Norveç, Brezilya ve Japonya olası alternatiflerdir.”²⁴

Buna göre, Cemiyet-i Akvam, İstanbul’a, şehir halkının özerk yönetiminin geçerli olacağı bir serbest şehir sözleşmesi sağlayabilirdi. Daha önce Osmanlı ailesine ait olan mülkün tamamı, özerk yönetimin finansmanı için şehre devredilecekti.

22 FO 371/5162, 1 Şubat 1920.

23 FO 371/5162, 3 Şubat 1920.

24 “Constantinople As a Free City”, *The Orient*, 8: 43 (26 Ekim 1921), s. 405.